

A mai magyar köznyelv múlt idejű igealakjai

1. A mai magyar köznyelvben csak a *-t* ~ *-tt* jeles múlt idő él, amely hol kötőhangzóval, hol kötőhangzó nélkül kapcsolódik a tőhöz. A jelenséget már régen ismerik, és többen próbálkoztak a szabályok megfogalmazásával is. A Tüzetes Magyar Nyelvtan korábbi kutatások figyelembevételével az időjel kapcsolódását három típusban foglalja össze: 1. minden személyben kötőhangzó nélkül, közvetlenül kapcsolódik a tőhöz, 2. minden személyben kötőhangzóval járul, és 3. egyes szám harmadik személyben van az időjel előtt kötőhangzó, a többiben nincs (231—5). A nyelvtan igyekszik tisztázni, hogy az egyes tővégződések melyik típusba tartoznak, és rámutat arra, hogy sokszor nem lehet az azonos hangokra végződő szavakat egy típusba besorolni.

A MMNyR. megállapítja, hogy a múlt idő jele „mássalhangzós tövég után *-t* vagy *o* ~ *ö* ~ *ő* kötőhangzós *-tt*, magánhangzós tövég után *-tt* toldalék. A jelváltozatok megoszlására vonatkozó szabályok eléggé bonyolultak” (I, 493). Hogy e szabályok bonyolultak, az nagyon természetes, hisz a múlt idő jele előtti magánhangzó használata nyelvünk jelenleg is változásban levő jelenségei közé tartozik. Eredetileg mássalhangzós tövég után mindig volt kötőhangzó, a nyelv azonban arra törekedett és törekszik napjainkban is, hogy ahol a kiejtés nem kívánja meg feltétlenül, ott ne legyen. Nem szükséges itt most történeti adatokat hozni, ezt megteszi a TMNy. (235—6), de hogy ma is él nyelvünkben ez a törekvés, bizonyítja, hogy a TMNy. megjelenése óta is történt változás ezen a téren. A TMNy. például azt írja, hogy a *hord* ige múlt ideje: *hordottam*, *hordottál*, *hordott* stb. Ma már viszont csak harmadik személyben ejtjük kötőhangzóval (ÉSz.). Az állandó változásról tanúskodnak mai nyelvünk ilyen párhuzamos alakjai: *álltam* ~ *állottam*, *álltál* ~ *állottál*, *állt* ~ *állott* stb. A MMNyR. szerint ingadozás „szinte valamennyi csoportban akad; ha egyébként nem, a versforma követelményeihez igazodó egyszeri alakokban” (I, 494).

Az alábbiakban megvizsgáljuk A Magyar Nyelv Szóvégmutató Szótára segítségével az ÉSz.-ban előforduló igéket, hogyan kapcsolódik tövükhöz a múlt idő jele. Szeretnénk rögzíteni, hogy napjainkban milyen típusú igékben állapotodott már meg a fejlődés, és mely típusokban van még folyamatban ez a

változás. Az ÉSz. az ige jellemző alakjai között rendszeresen közli az egyszerű igéknél a múlt idő egyes harmadik személyét, és az első személyt is ott, ahol a harmadik kapcsolódása eltér a többi személyétől (I, XXII). Így következtetéseink levonásában az ÉSz. szerzőinek és szerkesztőinek a véleményére is támaszkodhatunk. A VégSz. pedig együtt adja az azonos végű igéket, és közli általában az ÉSz. adatai alapján, hogy milyen ragozási típusba tartoznak. Az igék ragozási típusait a VégSz. számára Jánoska Sándor állította össze. Az olvasó ne reménykedjen abban, hogy itt sokkal egyszerűbb szabályokat kap, mint amelyekkel a TMNy. vagy a MMNyR. szolgál, de a köznyelvben előforduló igékre, vagy helyesebben az értelmező szótárban található teljes anyagra vonatkozó leírást talál ebben a dolgozatban. Hasonló leírást készítettünk az egyes szám második (-sz), a többes második (-tok/-tek/-tök) és harmadik személyű (-nak/-nek) ragok, valamint a feltételes mód jele, a főnévi igenév képzője és a második személyű tárgyra utaló -lak/-lek személyrag kapcsolódásáról (vö. MNyj. XV, 87—107).

Lényegében mi is megtartjuk a TMNy. felosztását, de külön csoportosítottuk a változóban levő, illetőleg nem egységesen viselkedő igetőveket. Meg kell említenünk, hogy ez a hármas felosztás csak az alanyi ragozásban érvényes. A tárgyas ragozásban csak két változat van: 1. a jel előtt egyetlen személyben sincs, 2. a jel előtt minden személyben van kötőhangzó. Az a típus, amelyben alanyi ragozásban csak egyes harmadik személyben találunk kötőhangzót (*adtam, adtál, adott*), beolvadt az első csoportba (*adtam, adtad, adta*). Jelen feldolgozásunkban mindig az igék szótári alakjából indulunk ki, ahhoz viszonyítjuk a múlt idő alakulását. Külön csoportba soroljuk tehát azokat az igetőveket, amelyek teljes egészében egy típusba tartoznak, és külön azokat, amelyek többbe, illetőleg amelyekben ma még folyamatban van a változás, tehát kötőhangzós és kötőhangzó nélküli alakok egymás mellett élnek.

2. Kötőhangzó nélkül járul a múlt idő jele minden személyben az olyan igékhez, amelyeknek szótári alakjuk magánhangzóra végződik, továbbá azok egy részéhez, amelyeknek szótári alakjuk végén magánhangzó + rövid mássalhangzó áll. Az előbbi típusban magánhangzó után -*tt*, az utóbbiban mássalhangzó után -*t* jel használatos.

A) Szótári alakjában magánhangzóra végződő ige nem sok van a magyar köznyelvben. Az ÉSz. a következőket tartalmazza: *ró; fő, lő, nő, sző; nyí, ri, (sír-)rí, sí, sí-rí* és *nyű*. Ezek közül a *nyí, sí* és a *sí-rí* nem tekinthető köznyelvi-nek. Az értelmező szótár a *nyí* igét népies hangutánzó szónak tartja, a *sí* és a *sí-rí* változatokat pedig a költői nyelvből ismeri. Természetesen a népszerűben még sok ezekhez hasonló szó lehet, például: *hí (hív), szí (szív), fű (fűj)* stb.

Ha tehát az ige szótári alakjában magánhangzóra végződik, akkor a múlt idő jele (-*tt*) közvetlenül ehhez az alakhoz járul az alanyi és tárgyas ragozás minden személyében: *róttam, rótt; lőttem, lőtte* stb. Megemlítjük, hogy az ÉSz. a *nyí* igeének egyes harmadik személyben *nyítt* mellett *nyívott* változatát is meg-

adja. Minthogy ez az ige nem köznyelvi, a fenti szabályt a mai köznyelvre vonatkozólag kivétel nélkülinek jelenthetjük ki.

Az alanyi ragozás múlt idő egyes szám harmadik személye általában azonos a befejezett történési melléknévi igenév alakjával, például: *lőtt (vad)* stb. Egyes igéknél azonban az igenév olykor régebbi egyes harmadik személyt őriz, illetőleg a mai harmadik személlyel azonos alakú igenév mellett él egy másik változat is olykor csak bizonyos kifejezésekben. Ebben a csoportban például ilyen a ró igenevének *rovott (múltú)* változata. Ez a *v-s* tövből alkotott régebbi egyes harmadik személyű forma megfelelője.

B) Ebbe a típusba tartozik a *jön* ige, eredetibb formában: *jő*. A szó magánhangzója tehát hosszú volt, és a *tő* végén nem volt *-n*. Múlt időben a mai szótári alak végén levő mássalhangzó elmarad, és minden személyben közvetlenül a *tő* rövid magánhangzója után járul az időjel: *jöttem, jött* stb. Kötőhangzó tehát itt sem szükséges.

A *jön* igéhez hasonlóan viselkednek az *sz-szel* bővülő *v-tövű* igék a két ikes kivételével. A *lesz, tesz, vesz, hisz* és a *visz* elhagyják a végső mássalhangzót, és magánhangzós tövükből képezik a múlt időt: *lett, tett, vett, hitt, vitt*. Az *eszik* és *iszik* annyiban különbözik az előzőktől, hogy az alanyi ragozás harmadik személyét a *v-s* tövükből kötőhangzóval képezik: *evett, ivott*. A többi személy és a tárgyias ragozás múlt idejű alakjai a magánhangzós tövből formálódnak: *ettem, ittam; ette, itta* stb.

C) Egyes rövid mássalhangzóra végződő szótári alakok vagy ikes igéknél az *-ik* rag elhagyásával kapott rövid mássalhangzóra végződő tövek után is közvetlenül, kötőhangzó nélkül járul az időjel, de ekkor természetesen rövid *-t*. A *j(ly)*, *n* és *ny* végű igék vehetők ebbe a típusba.

a) Az ÉSz. anyagában a következő *j (ly)* végű igék vannak: *búj, fáj, fej, fűj, váj*, valamint *bújjik, tojik* és *folyik*. Ezek múlt ideje tehát a mai köznyelvben: *bújtam, bújtál, bújt* stb. A TMNy. a *tojik* igét a CzF. nyomán még kivételnek tartja, és harmadik személyű alakjának a *tojott* formát jelöli meg (232). Ugyancsak kötőhangzóval alkotja a TMNy. a *folyik* harmadik személyét: *folyott* (uo.). A nyelvtan megjelenése óta (1895) ezek a kivételek eltűntek a köznyelvből. A nyelvjárásokban azonban még ma is élhetnek és élnek ezek a régi változatok. Sőt a *tojott* alakot az ÉSz. is felveszi vagylagosan, példát is idéz rá, de népdalból. Szerintünk nem tekinthető köznyelvi formának, és nem vették annak a VégSz. munkatársai sem.

b) Az *n* végű igék nagy részét a hangutánzó-hangfestő tövből származó *-n* képzős szavak adják: *biccen, csobban, dobban, döccen, kettyen, kottyan* stb. Számuk, igekötős változataikat nem számítva is, csaknem eléri a százat. Ezekon kívül a *bán, csen, fen, fon, (meg)gyón, jön, ken, ken-fen, kíván, köszön, oson, pihen, rohan, szán, szán-bán, un, üzen, van, von* igék, valamint a *bánik, gyónik, (meg)jelenik, szűnik, történik* és *tűnik* igék töve végződik *n-re*. A *jön* és a *van* igéket ki kell innen rekeszteni, mert másik tövükből alkotják a múlt időt

(vö. 2. B. és 4. B.). Egyébként az egész csoportban minden ige minden személyében közvetlenül a szótári alak után járul az időjel. A régebbi kötőhangzós változat emlékét talán csak az *un* és a *fon* igeneve őrzi, például az *unott ember*, *fonott korsó* kifejezésekben, de ezek mellett is él természetesen a mai múlt idejű harmadik személyel azonos igenév is: *megunt (ruha)*, *font ~ fonott (ostor)* stb.

A fentiekén kívül itt kell megemlítenünk a *megy* igét, amely a *men-* tőből képezi múlt idejét kötőhangzó nélkül: *mentem*, *ment* stb.

c) Mindössze négy *ny* végű ige van az ÉSz. anyagában: *hány*, *hunyt*, *sunyt*, *szunyik*. Minden személyben közvetlenül az *ny* után járul a *-t* időjel.

d) Felvetődik a kérdés, hogy miért éppen a *j (ly)*, *n* és *ny* után tűnt el leg hamarabb és következetesen az időjel előtti magánhangzó. Ennek valószínűleg hangtani okai vannak. Hisz a magánhangzó + *j*-s kapcsolatok tulajdonképpen *-j* végű diftongusok, így az utánuk közvetlenül járuló *-t* ejtése nem okoz nehézséget. Ugyancsak megerősítés nélkül ejthető az *nt* mássalhangzó-kapcsolat, minthogy tagjai azonos helyen képződnek. A múlt idő ilyen alakulásában szerepet játszhatott a nyelvünkben levő nagyszámú *nt* végű szó. Az ÉSz. szókincsében 561 *nt*-re végződő szó van (vö. VégSz. 545). Az *nyt* végűek pedig nyilván az *nt* mintájára fejlődtek, annál is inkább, mert a *t* előtti *ny* a nyelvterület egy részén depalatalizálódik.

3. A következőkben azokat az igéket tárgyaljuk, amelyek múlt idejű ragozásában csak az alanyi ragozás egyes harmadik személyében van kötőhangzó. Idetartoznak azok az igék, amelyeknek szótári alakjuk *p*, *b*, *k*; *gy*; *f*, *v*, *s* mássalhangzóra végződik.

a) A szótári alakjukban *p*, *b* és *k* zárhangokra, valamint *gy*-re végződő igék egyöntetűen viselkednek. Mindössze két *b* végű igénk van: *dob* és *szab*, múlt időben: *dobtam*, *dobtál* de *dobott* stb. A *p* tövűek száma sem sokkal több: *csíp*, *harap*, *kap*, *köp*, *lep*, *lép*, *lop*, *rop*, *szop*, *tép* és két ikes: *kopik*, *szopik*. Ezek múlt ideje is megállapodott már: *csíptem*, *csípett* stb. A *k* tövűekhez természetesen csak azok az ikes igék tartoznak, amelyekben az *-ik* rag előtt is *k* hangot találunk: *bukik*, *csökik*, *lakik*, *szokik*, *szökik*. Iktelenek: *bök*, *csuk*, *lök*, *pök* és *rak* (*buktam*, *bukott* stb.). Szótári alakjukban *gy*-re végződnek a *fagy*, *fogy*, *hagy*, *megy*, *rogy* igék, rajtuk kívül még egy ikest is ide sorolhatunk: *vágyik*. Múlt idejük: *fagytam*, *fagyott* stb. Közülük a *megy* nem tartozik ebbe a típusba, mert másik tőből (*men-*) alkotja a vizsgált időt (vö. 2. C. b).

b) Ugyancsak harmadik személyben kapnak kötőhangzót az *f*, *v* és *s* réshangokra végződő igék. Számuk nem nagy, *f* végű mindössze egy van az ÉSz. szókincsében: *dőf* (*dőfitem*, *dőfött* stb.). A köznyelvben kétségtelenül *v*-re végződik a *hív*, *szív*, *vív* és az *óv* ige (*hívtam*, *hívtott* stb.). Bizonyos nyelvjárásokban ezek *v* nélküli tövűkből képezik a múlt időt. Az *ívik*, *dívik* szavak is ebbe a csoportba tartoznak, de leginkább csak harmadik személyben élünk velük. Több mint negyven *s*-re végződő igénk van, de kivétel nincs közöttük. Pl.: *olvastam*, *olvasott*; *lestem*, *lesett*; *csipdestem*, *csipdesett*; *késtem*, *késett* stb.

c) Miért állt meg a fejlődés ezen a fokon, miért maradt meg a harmadik személyben a kötőhangzó? Nyilván azért, mert a *pt, bt, kt, gyt, ft, vt* hangkapcsolatok szó végén a magyarul beszélők számára nehéz és szokatlan volt. Mai nyelvünkben is csak a *pt, kt* és *ft* szóvégre van példa néhány idegen szóban, például: *recept; akt, defekt; seft, szaft* stb. (vö. VégSz.). Ezek nem szolgálhattak mintául a változóban levő múlt idő számára. Bár *st* végű szó kétségtelenül több van, sőt egy ige is van közöttük (*fest*), mégsem alakult ki, és nincs alakulóban sem az *s* végű igéknek kötőhangzó nélküli formája. Ez annál is érdekesebb, mert például az *s* végű főnevek nagy részéhez kötőhangzó nélkül fűződik a tárgy ragja: *garast, kölest, sast, tojást* stb. Vagy talán éppen az alaki egybeesés akadályozza a múlt idő hasonló fejlődését? A *lest* forma a *les* főnév tárgyragos alakja, a *kést* a *kés* szóé, de a *les* ige múlt ideje *lesett*, a *késik* múlt ideje *késett*.

4. A továbbiakban azokat a szóvégeket vizsgáljuk meg, amelyek múlt időben nem viselkednek egységesen, tehát nem sorolhatók be kizárólag az előbb tárgyalt két típus egyikébe sem. S ugyancsak itt tárgyaljuk azokat, amelyeknél a változás most is folyamatban van. Először azokat az igéket vesszük sorra, amelyek fejlődési iránya arra mutat, hogy minden személyben elhagyják az időjel előtti magánhangzót. A változás azonban maradéktalanul még nem ment végbe, és bizonyos esetekben, úgy látszik, meg is marad legalább egyes harmadik személyben a kötőhangzó. Ebbe a típusba tartoznak a *l, r* és részben a *d* végű igék.

A) A *d* végű igék egyik csoportja már kialakította minden személyben a kötőhangzó nélküli múlt időt, például: *ijed (ijedtem, ijedt stb.)*. Egy másik csoport egyes szám harmadik személyében pedig már megállapodott a kötőhangzó, és további változás nem várható, például: *ad (adtam, adott stb.)*. És végül a harmadik csoportban még áll a harc egyes harmadik személyben a kötőhangzós nélküli változatok között, például: *görnyedtem*, de *görnyedt ~ görnyedett* stb.

a) Először is kötőhangzó szükséges az összes idetartozó ikes ige egyes harmadik személyében: *dulakodik (dulakodtam, dulakodott), esteledik, gazdagodik, ingyenkedik, kötődik, ocsúdik* stb. Meg kell itt említenünk az *alkuszik, esküszik, haragszik, gyarapszik, nyugszik, telepszik, ülepszik* igéket, mert az *alkud-, esküd-, haragud-, gyarapod-, nyugod-, teleped-, üleped-* tövekből alkotják a vizsgált időt, és a kötőhangzót csak harmadik személyben őrzik meg (vö. 5. C).

Az ikes igék nagy része *-kod/-ked/-köd* képzős, így érthető, hogy a nem ikes *-kod/-ked/-köd* képzővel ellátott szavak is az előzők mintájára ragozódnak múlt időben: *csapkod (csapkodtam, csapkodott), kapkod, lopkod, nyomkod; csipked, lépked, repdes; döfköd, köpköd, tömköd, tűzköd*.

A magánhangzó + *d* végű iktelen igék szótári alakjukban az *ad, fed, szed, szid, tud, véd* kivételével két szótagból állanak. Ezek az egytagúak feltétlenül megkívánják harmadik személyben a kötőhangzót: *adtam, adott; fedtem, fedett* stb.

Végül néhány szótári alakjában két szótagú ige is kötőhangzóval fűzi az időjelet a tőhöz egyes harmadik személyben. Ezek a következők: *bököd* (*böködtem, böködött*), *csügged*, *enged*, *feled*, *fogad*, *görbed*, *imád*, *lankad*, *okád*, *szenved*, *szörnyed*, *tagad*, *tapod*, *vigad*. A *csügged*, *lankad*, *szörnyed* igék harmadik személyében kétségtelenül van kötőhangzó, így adja ezt meg az ÉSz, is. Ha azonban igeikötőt kapnak, már mindkét variánsuk él: *elcsüggedt* ~ *elcsüggedett*, *lelankadt* ~ *lelankadott*, *ellankadt* ~ *ellankadott*, *elszörnyedt* ~ *elszörnyedett*. Vagyis megindult a fejlődés a kötőhangzó nélküli harmadik személy irányába. S úgy látszik, ez a fejlődés akkor indul meg, amikor a szó igeikötős, tehát hosszabb a szokottnál. Az igeikötős igék nyelvtani formáit az ÉSz. nem közli. A VégSz. munkatársai az *elcsüggedt*, *elszörnyedt* alakokat is megadják, viszont az *ellankadt*, *lelankadt* változatokról nem szólnak. Érdekes módon ezek az igék befejezett történésű melléknévi igenevüket kötőhangzó nélkül alkotják, például: *csüggedt* (*ember*) stb. A többi itt tárgyalt kétagú igenél azonban nemigen várható a harmadik személyű kötőhangzó elhagyása.

b) Az ÉSz. szerint az alábbi *d* végű szavaknak van párhuzamos alakjuk harmadik személyben: *gennyed* (*gennyedt* ~ *gennyedett*), *gerjed*, *görnyed*, *izzad*, *kushad*, *porlad*, *poshad*, *senyved*, *szárad*, *támad*, *tesped*. Megemlíti még az ÉSz. az *ébredett*, *gyulladott*, *sarjadott*, *szakadott* formákat is, de régies jelzéssel. Szerintünk régiesnek hat már a *száradott*, *tespedett* változat is. A VégSz. munkatársai a *poshad*, *szakad*, *szárad* igeikötős alakjainak csak a kötőhangzó nélküli harmadik személyét fogadják el. A *téved* igeinek pedig csak egy jelentésében él kötőhangzós harmadik személy (vö. ÉSz.), például *tilosba tévedt* de az *orvos tévedett*. Az igenev ebben a csoportban is általában kötőhangzó nélkül jön létre: *izzadt* (*arc*) stb.

c) Az előző két (*a* és *b*) pontban fel nem sorolt magánhangzó + *d* végű igéknek harmadik személyében sincs kötőhangzó. Ilyenek például: *akad* (*akadtam, akadt*), *dagad*, *higgad*, *ijed*, *süpped* stb. A kötőhangzós változat azonban néha az igenevben él: *előrehaladott* (*állapot*) stb. Ide tartoznak még az *alszik* és *fekszik* igék, mert az *alud-*, illetőleg *feküd-* tövükből hozzák létre a múlt időt minden személyben kötőhangzó nélkül (vö. 5. C).

d) Az egyöntetűség kedvéért itt kell tárgyalnunk a mássalhangzó + *d* végű igéket. Ezek is átmeneti típust alkotnak, mint a magánhangzó + *d* végűek. De míg az utóbbiak egy része harmadik személyből is igyekszik kiküszöbölni a kötőhangzót, addig egyes mássalhangzó + *d* végű igék a többi személyben hagyhatják csak el, a harmadikban viszont mindig meg kell tartaniuk. A VégSz. a mássalhangzó + *d* végű igéket az értelmező szótárral ellentétben egyöntetűen kezeli, vagyis az egyes harmadik személy kivételével minden személyben elfogadja a kötőhangzós és a kötőhangzó nélküli változatot is. Pl.: *küldtem* ~ *küldöttem*, *küldtél* ~ *küldöttél*, de *küldött* stb. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű.

Amint ezt már korábban megállapítottuk a mássalhangzó + *d* végű csoportot az *ld*, *nd*, *rd*, *sd* és *zd* végű vagy tövű igék alkotják (vö. MNyj. XV, 88—90).

Az ÉSz. az *ld* végűek közül a *fold*, *told*, *küld* és a *száguld* igéknek a harmadik személy kivételével mindkét variánsát elfogadja (*foldtam* ~ *foldottam*, *foldtál* ~ *foldottál*, de *foldott*), Megemlíti azonban, hogy a *küld* kötőhangzós változatai (*küldöttem* stb.) csak ritkán fordulnak elő, a másik háromra vonatkozólag nem ad ilyen megszorítást. Az *áld* és *old* igéknek viszont csak a kötőhangzós alakjait ismeri el az értelmező szótár (*áldottam*, *oldottál* stb.). Az *áld* esetében ez az eljárás már csak azért is indokolt, mert az *áldtam* stb. alakok a kiejtésben egybeesnének az *áll* ige megfelelő formáival. Hasonló jelenség tapasztalható a *told* és a *tol* igékkel kapcsolatban, ha a *told* kérdéses személyeit kötőhangzó nélkül alkotjuk. De ha a *foldtam*, *foldtál* stb. változatokat elfogadjuk, akkor az *oldtam*, *oldtál* stb. formákat is el kellene ismernünk.

Az *nd* végűek csoportjában a *csikland* és *mond* igéknek mindkét változatuk él, a *fecskend* és az *örvend* viszont az egyes harmadik személy kivételével ma már csak kötőhangzó nélkül használatos. Pl.: *mondtam* ~ *mondottam*, *mondtál* ~ *mondottál*, *mondott* stb., de *fecskendtem*, *fecskendté*, *fecskendett* stb.

A *kérd* és *hord* igéknek csak kötőhangzó nélküli változatát közli az ÉSz. a kérdéses személyekben: *kérdtem*, *hordtam* stb. A *kérdtem*, *kérdté* stb. alakok egybeesnek a kiejtésben a *kér* ige múlt idejével, de nemigen élünk a *kérdtettem* stb. alakokkal sem. Ez utóbbiakat inkább egy *kérdet* igéhez kapcsolnánk. Ezért szerintünk mai köznyelvünkben a *kérd* múlt időben csak alanyi ragozás egyes harmadik személyben (*kérdett*) használatos, egyébként a *kérdez* igét mondjuk (*kérdeztem* stb.). Van egy *rd* tövű ikes igenk is: *fürdik*. A *fürd-* tövből minden személy csak kötőhangzóval jöhet létre (*fürdöttem* stb.). Ma azonban már csak az egyes harmadik személy alakul ebből a tövből, a többi a *füröd-* tölváltozatból kötőhangzó nélkül (*fürödtem* stb.).

Az *sd* végűek közül az ÉSz. az *esd* igének mindkét változatát elfogadja, természetesen a harmadik személy itt is csak kötőhangzós lehet, a *mosdik* nak viszont csak kötőhangzós alakjairól szól. Szerintünk az *esd* kötőhangzó nélküli múlt idejű formái a kiejtésben azonosnak az *esik* ige múlt idejével, ezért inkább az *esdettem* stb. alakok használatosak.

A két *zd* végezetű ige múlt ideje különbözik egymástól (vö. ÉSz.). A *kezd* ma már csak egyes harmadik személyben kívánja meg a kötőhangzót: *kezdttem*, *kezdtél*, *kezdtél* stb. A *küzd* minden személyben megtartja a jel előtti magánhangzót: *küzdöttem* stb. A *küzdtem* stb. változatok mai köznyelvünkben még szokatlanok.

B) Az *l* végű igék nagy csoportja ugyancsak fejlődésben, átmeneti állapotban van. Kétségtelen, hogy a magánhangzó + *l* végűek nagy része minden személyben kötőhangzó nélkül képezi a múlt időt, például: *szavaltam*, *szavaltál*, *szavalt* stb. Megjegyezzük, hogy idetartozik a *van* ige múlt ideje is, minthogy a *vol-* tövből jön létre: *voltam* stb.

a) Néhány olyan ige, amelynek a töve egytagú, és az *l* előtt hosszú magánhangzó áll, kivételként viselkedik. Ezek egyébként részben kivételek az ingadozó végződészek kapcsolásában is (vö. JAKAB, MNyj. XV, 105). Az ÉSz. a *múlik* és a *szól* igékről megállapítja, hogy harmadik személyükben ritkán a kötőhangzós változat is előfordul (*múlott, szólott*). A *nyílik* harmadik személye pedig a szótár szerint vagylagosan *nyílt* vagy *nyílott*. Ezekhez a megállapításokhoz talán annyit fűzhetünk, hogy az említett szavaknak nemcsak harmadik személyében hallhatjuk ritkán a kötőhangzós variánsait, hanem a többiben is. A VégSz. a *szól* párhuzamos alakjait elfogadja, a másik kettőnek csak a kötőhangzó nélküli formáit veszi fel. A többi ilyen típusú igének a kötőhangzós változata már egyes harmadik személyben sem él a köznyelvben, de olykor a *fűlött, gyűlött, nyúlott* alakokat még lehet hallani főképp igenévi értékben. A nyelvjárásokban ezek nyilván nagy változatosságot mutatnak.

b) A rövid magánhangzó + *l* végű igék egy csoportja hangzóhiányos tövű. Ezek nagy része azonban ma már szótári alakjából formálja a múlt időt minden személyben kötőhangzó nélkül, például: *béreltem, béreltél, bérelt* stb. Van azonban még egy néhány, amelyeknek a hangzóhiányos tövéből vagy abból is létrejönnek az itt tárgyalt igealakok kötőhangzó segítségével. Az ÉSz. szerint a *kétel* igének csak a hangzóhiányos tövéből alkotható a múlt idő. Ezt az igét egyébként csak tárgyas ragozásban használjuk: *kétlettem, kétletted, kétlette* stb. Az alábbi igéknek mindkét tövéből képzett múlt idejét elfogadja az értelmező szótár: *bitorol* (*bitoroltam ~ bitorlottam, bitorolt ~ bitorlott* stb.), *búvárol, kicsinyel, könyököl, örököl, őrl*. Az *öldököl* és *torol* igéknek *öldöklöttem* stb., *torlottam* stb. változatait azonban régiesnek, illetőleg ritkának tartja a szótár. Az *országol* szónak pedig csak egyes harmadik személyében vesz fel váltakozást: *országolt ~ országlott*. Némely igének a befejezett melléknévi igeneve módosulhat még a hangzóhiányos tövből is: *irigylett, ócsárlott, panaszlott*. A *vádlott* pedig már főnevesült (ÉSz.). A többi itt nem említett rövid magánhangzó + *l* végű hangzóhiányos tövű ige tehát, múlt időben már változatlan tövű, és a vizsgált igealakokat kötőhangzó nélkül formálja. És a *kétel* kivételével a fentiek is közelednek ehhez az állapothoz.

c) A mássalhangzó + *l* tövű igék, az imént tárgyalt hangzóhiányosokat nem tekintve, ikések. Egy ige van, amely nem ikes, és szórári alakjában az *l* előtt mássalhangzót találunk: *ajánl* (vö. MNyj. XV, 89—91). Ennek harmadik személye az ÉSz. szerint: *ajánlott*, de a többi személyben kettős alakja van: *ajánltam ~ ajánlottam* stb. Megjegyezzük, hogy a kötőhangzó nélküli (*ajánltam* stb.) formák kiejtése: *ajáltam* stb., így nem látjuk okát a harmadik személyű *ajánlt* (*ajált*) alak kirekesztésének.

Általában megállapíthatjuk, hogy az ide tartozó ikes igék múlt ideje minden személyben kötőhangzóval alakul, például: *sínylettem, sínyletted, sínylett* stb. De az ikes igék között is van változó tövű, amelyeknek mindkét tövéből megalkothatjuk a múlt időt, például: *döglöttem ~ döglöttem* stb. Ilyenek még:

bomlik, haldoklik, omlik, oszlik. Az ÉSz. szerint csak egyes harmadik személyben van kettős alakja a *feslik, foszlik* és *fuldoklik* igéknek: *feselt ~ feslett* stb. A *feslik* és *foszlik* főként csak harmadik személyben használatosak, de a *fuldoklottam* mellett a *fuldokoltam* is él. A *romlik* igének pedig minden személyben két alakja van, kivéve az egyes harmadikat: *romlottam ~ romoltam* stb., de csak *romlott*.

C) A TMNy. az *r* végű igéket a kötőhangzó nélküli típusba sorolja (232). Ez a megállapítás valóban érvényes az *r* végű igék nagy részére (*vártam, várt*). De már a TMNy. is megállapítja, hogy az *érik* és a *törik* kivételek (uo.). Valóban ezeknek harmadik személyben még ma is él mindkét változatuk: *ért ~ éret, tört ~ törött* (ÉSz.). A nyelvtan szerint talán azért élnek a kötőhangzós változatok, mert ezek az igék ikések (232). De van még egy *r* tövű ikes ige, a *szarik*, amelynek viszont csak kötőhangzó nélküli alakja van harmadik személyben is. Némely *r* végű igének az igenevében él még a régi forma: *gyűrött (lap), nyírott (haj), fűrott (kút)*.

Az *r* végű igék között is van néhány hangzóhiányos tövű (vö. MNyj. XV, 89). Ezek közül a *gyötör, kotor, sodor, söpör, tipor* és az *ugrik* igének mindkét tövéből létrejöhetnek a múlt idejű alakok, például: *tiportam ~ tiprottam, tiport ~ tiprott* stb. Az ÉSz. megjegyzi, hogy a *gyötör* és *sodor* igék hangzóhiányos tövéből alkotott múlt idő (*gyötröttem* stb.) régies. Az *ugrik*nak viszont a kötőhangzó nélküli (*ugortam* stb.) formái fordulnak elő ritkán. Az értelmező szótár szerint a *pödör* és a *teper* múlt időben már változatlan tövű, de a *pödrött (bajusz)* igenév még őrzi a régi típust.

Az *r*-re végződő szavak tehát közel állnak ahhoz, hogy egységesen, csaknem teljes számban kötőhangzó nélkül képezzék múlt idejüket minden személyben. Már a hangzóhiányos tövűek is megindultak a változás útján, s a múlt időben változatlan tövűek lettek, vagy párhuzamos alakjaik vannak, de a kötőhangzós, hangzóhiányos tövből keletkező variánsok már régies színezetűvé váltak. Egyetlen kivétel van, az *ugrik*, amelynek kötőhangzó nélküli alakjai ma még szokatlanok.

5. A továbbiakban szintén változóban levő típusokkal foglalkozunk, olyanokkal, amelyek abba az irányba fejlődnek, hogy csak az alanyi ragozás egyes szám harmadik személyükben maradjon meg a kötőhangzó. Ebben a személyükben viszont meg is fog maradni. Az előző fejezetben már láttuk, hogy ilyen típusú a *d* végű igék egy része (vö. 4. A). De ebbe a típusba tartoznak a *g, m, sz, t, z* mássalhangzóra végződő igék is. Az egyes tövé végződésekhöz tartozó szavak természetesen nem viselkednek egyöntetűen, hiszen a fejlődés különböző fokain állanak. És valószínűleg egyes igecsoportokban meg is fog maradni minden személyben az időjel előtti magánhangzó.

A) A magyar nyelvben több száz *g*-re végződő ige van. A magánhangzó + *g* végűek tőtípusukat tekintve két részre oszlanak. Az egyik csoportba tartoznak a változatlan, a másikba az ún. hangzóhiányos tövűek. A múlt időt mindkét

csoport azonos módon képezi, tehát csak egyes harmadik személyben van kötőhangzó. A hangzóhiányos tövűek harmadik személyében azonban a tövégi *g* előtt levő magánhangzó hiányzik. Változatlan tövű például a *kacag*: *kacagtam*, *kacagtál*, *kacagott* stb., hangzóhiányos tövű a *morog*: *morogtam*, *morogtál*, de *morgott* stb.

a) A kérdés tehát az, hogy a szótári alakjukban *g*-re végződő igék közül melyek a hangzóhiányos tövűek. A választ a *g* előtt levő két másik hang figyelembevételével adhatjuk meg. Hangzóhiányosak a *-log/-leg/-lög* végűek: *társalog* (*társalogtam*, de *társalgott*), *szédeleg*, *füstölög* stb. De ha a szóvég *l* eleme hosszú, vagy előtte mássalhangzó áll, akkor a szó változatlan tövű, például: *billeg* (*billegett*), *pillog*, *kullog* stb.; *pislog*. Ugyancsak hangzóhiányos a *-rog/-reg/-rög* végű ige: *csavarog* (*csavargott*), *didereg*, *csörög* stb. Egyetlen kivétel a *károg*, amely *-rog* végű, és mégis változatlan tövű. Ha a szóvégben hosszú *rr* van, akkor a szó töve változatlan: *berreg* (*berregett*), *herreg*, *cserreg*, *durrog* stb. Hangzóhiányos a töve a *-jog* és a *-lyog/-lyeg/-lyög* (a kiejtésben: *-jog/-jeg/-jög*) végű igéknek, például: *sajog* (*sajgott*), *zajog*, *zsvajog*; *nyavalyog*, *émeleg*, *hőmpölyög* stb. De ha a *j* hosszú, a *tő* változatlan: *vijjogott*. A *-zog/-zeg* végűek (*-zög* végű nincs) szintén hangzóhiányosak: *mozog* (*mozgott*), *buzog*, *rezege*. Megemlítjük, hogy az ÉSz. felveszi a hangzóhiányos harmadik személy mellett a *buzogott* és *rezegett* formákat is, az előbbit ritkának, az utóbbit régiesnek tartja. A VégSz. ezeket nem veszi figyelembe.

A *-zseg/-zsög* végű igék (*-zso* nincs) megoszlanak. Az értelmező szótárban összesen hat található. Ezek közül a *bizseg*, *hemzseg* és a *zszseg* változatlan tövű az ÉSz. szerint, múlt idő egyes harmadik személyük tehát: *bizsegett*, *hemzsegett*, *zszsegett*. A *nyüzsgő* és a *pizseg* harmadik személyében az értelmező szótár két változatot vesz fel: *nyüzsgött* ~ *nyüzsgöött*, *pizsgett* ~ *pizsegett*. A VégSz. csak a *nyüzsgött* és *pizsgett* alakokat vette át. A *pezseg* igét a vizsgált személyben mindkét szótár hangzóhiányosnak veszi: *pezsgett*.

Szólni kell még az *inog* igéről, amelynek az ÉSz. szerint a harmadik személyben párhuzamos alakjai vannak: *ingott* ~ *inogott*, de az *inog*-*binog* iker szóban csak *ingott* ~ *bingott*. A VégSz. csak az *ingott* formát tartja köznyelvinek.

Az itt nem említett többi magánhangzó + *g* végű ige változatlan tövű. És ha csak magánhangzó + *g* végű ige lenne nyelvünkben, akkor ezt a csoportot nem kellene itt, a változóban levő típusok között tárgyalni, hisz ezeknél már kialakult a múlt idő, öt személyben már véglegesen eltűnt a kötőhangzó, ingadozás nincs, az egyes harmadik személyben pedig nem is várható a magánhangzó eltűnése, mert *gt* szóvég a magyarban nem található. A *gt* ugyan a kiejtésben a hasonulás miatt *kt* lenne, de ez a hangkapcsolat is csak néhány idegen szóban fordul elő szóvégi helyzetben (vö. VégSz.). Viszont van mássalhangzó + *g* végű ige is, ezek múlt ideje még nem egyöntetű.

b) A magyar igék szótári alakja végén a *g* előtt lehet *l* vagy *n* mássalhangzó. Mindössze két *lg* végű van: *rivalg* és *uralg* (vö. MNyj. XV, 90). Ezek ma már

nemigen elevenek, múlt időben egyébként úgy viselkednek mint a magánhangzó + *g* végűek: *rivalgtam*, *rivalgtál*, de *rivalgott*. Az *ng*-re végződő igék száma sokkal nagyobb, és van közöttük egy ikes is: *fingik* (vö. MNyj. XV, 89—90). Érthető módon mássalhangzó-kapcsolat után a kötőhangzó tovább él, de mégis az *ng* végű igék nagy többsége már a magánhangzó + *g* végűek mintájára ragozódik múlt időben, például: *csellengtem*, *csellengtél*, de *csellengett* stb. Mindössze két szó van, amelyek az ÉSz. szerint még minden személyben megkívánják a kötőhangzót: *ing* (*ingottam*, *ingott*) és a *ráng*. Bár az ÉSz. példái között is van egy kötőhangzó nélküli első személyű alak: *rángtam*. Ezeken kívül még két szónak párhuzamos formái vannak, természetesen az egyes harmadik személy kivételével: *ringottam* ~ *ringtam*, *fingottam* ~ *fingtam* stb. Megjegyezzük, hogy a VégSz. csak az utóbbi ige párhuzamos alakjait veszi fel, a többinél csak az egyes harmadik személyben ír elő kötőhangzót.

Amint látjuk, mindössze négy olyan szó van, amelyek megakadályozzák, hogy a szótári alakjukban *g*-re végződő igéket egységesen kezeljük, vagyis a már kialakult, harmadik személyben kötőhangzót megőrző típusokkal együtt tárgyaljuk.

B) Az értelmező szótárban három *m* végű ige van: *nyom*, *töm* és *terem*, ikes nincsen. A *nyom* és a *töm* igék csak harmadik személyben kívánnak kötőhangzót. A *terem* hangzóhiányos tövű. A VégSz. szerint csak a harmadik személye alakul a hangzóhiányos tövből: *teremtem*, *teremtél*, de *termett* stb. Az ÉSz. azonban a többi személyben párhuzamos alakokat vesz fel: *teremtem* ~ *termettem*, *teremtél* ~ *termettél* stb. A fejlődés valóban nem zárult még le, a szó ragozása múlt időben még változóban van.

C) Bonyolultabb a helyzet az *sz*-re végződő igék csoportjában. Ha az *sz* előtt magánhangzó áll, csak harmadik személyben van kötőhangzó, például: *fütyörész* (*fütyörésztem*, *fütyörészett*), *markolász*, *szaglász*, *tosz* stb., ikesek: *csúszik* (*csúsztam*, *csúszott*), *horgászik*, *mászik*, *úszik* stb. Nem az *sz*-es tövükből alkotják a múlt időt a *tesz*, *vesz*, *lesz*, *hisz*, *visz* igék, ezért más típusba soroltuk őket (vö. 2. B). Az *eszik* és *iszik* igék harmadik személyében pedig van kötőhangzó, a többiben nincs. Ezek szerint tehát idetartoznának, de a harmadik személyt *v-s* tövből (*evett*), a többit magánhangzós tövből formálják (vö. 2. B). Ugyancsak töváltás van az *alkuszik* és *esküszik* igéknél. A múlt időt *d-s* tövükből hozzák létre, de csak harmadik személyben van kötőhangzó: *alkudtam*, *alkudtál*, de *alkudott* stb. E két iginél a VégSz. — helytelenül — kötőhangzó nélküli harmadik személyt is felvesz.

Ha a tövégi *sz* előtt mássalhangzó van, akkor az igék ikesek, csupán egy kivétel van, a *metsz*. Amint azt már megállapítottuk *gsz*, *ksz*, *lsz*, *psz*, és *tsz* hangkapcsolat lehet az ige-*t*ővek végén (vö. MNyj. XV, 89—91). Egy általában ige-*t*ővel előforduló ige-*n*élben *rsz* tövég is található: *megismerszik*. Ez az ige csak jelen időben él. A többi nem viselkedik azonos módon a vizsgált időben.

A *gsz* tövű szavak közül csak a *haragszik* és a *nyugszik* szerepel címszóként az értelmező szótárban. Ezek a szavak *d-s* töből alkotják a múlt idejüket. A *d-s* tö a következőképpen születik: az *sz* elmarad, s helyette a *haragszik* tövéhez *-ud-*, a *nyugszik*éhoz *-od-* kapcsolódik (*haragud-*, *nyugod-*). Ebből a töből azután az egyes harmadik személyben kötőhangzóval, a többiben anélkül alakul a múlt idő: *haragudtam*, *haragudott* stb. Megjegyezzük, hogy él *nyugodt* alak is, de egyelőre csak igenév. Ezekhez hasonlóan viselkedik a *gazdagszik*, *melegszik*, *öragszik*, *vastagszik*. Töyükben *o*, illetőleg *e* lép fel a *d* előtt.

Az *ÉSz.* a *ksz* tövű szavak közül csak az *emlékszik* és a *fekszik* igéket tárgyalja címszóként. Kétségtelen azonban, hogy sok *-kod/-ked* képzős szónak él ilyen változata: *cselekszik*, *dulakszik*, *gyanakszik*, *mosakszik*, *veszezsik* stb. Ezek is a *d-s* töből képezik a múlt időt (vö. 4. A. a). Ugyancsak a *d-s* töből keletkezik a *fekszik* múlt ideje, de minden személyben kötőhangzó nélkül: *fe-küdtem*, *feküdt* stb. Az *emlékszik* és az *ÉSz.*-ban címszóként nem szereplő *igyekszik* eltér az előbbiektől. Ezek az *emlékez-*, *igyekez-* tövekből alkotják a vizsgált időt, s a kötőhangzót csak harmadik személyben tartják meg (vö. 5. E).

Az *lsz* tövűek közül csak az *alszik* használatos múlt időben. Alakjai a *d-s* töből kötőhangzó nélkül jönnek létre: *aludtam*, *aludt* stb. Megemlítjük, hogy a *VégSz.* a *haragszik*, *nyugszik*, *fekszik* és *alszik* igéket az *alkuszikkal* veszi egy ragozási típusba, nyilván tévesen.

Csak az *alapszik* szerepel a *psz* tövűek közül címszóként az értelmező szótárban. Ez az ige csak jelen időben fordul elő. A múlt időt az *alapul-*ből kell alkotni. A *gyarapszik*, *telepszik*, *ülepszik* a *d-s* töből formálja múlt idejét, és csak egyes harmadik személyben szükséges a kötőhangzó: *gyarapodtam*, *gyarapodott* stb. (vö. 4. A. a).

Végül a *tsz* végű, illetőleg tövű igék mai köznyelvünkben még minden személyben kötőhangzóval fűzik az időjelet. Ilyenek a *játszik* (*játszottam*, *játszottál*, *játszott* stb.), *látszik*, *metsz*, *tetszik* és a többnyire csak harmadik személyben előforduló *hallatszik*. A *játszik* igének kötőhangzó nélküli változataival is találkozhatunk olykor, természetesen az egyes harmadik személy kivételével: *játsztam* stb. Ezek azonban a mai köznyelvben még szokatlanul hangzanak (vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD: Hajdú-Bihar megyei Napló, 1969. július 6. szám). A nyelvjárásokban talán szélesebb körben élnek.

D) A *t* végű igék sem viselkednek egyöntetűen, bár elég világosan két típusra oszlanak. Csak harmadik személyben van kötőhangzó az *at/et/ot* végűeknél. Tehát idetartozik az összes *-at/-et*, *-gat/-get*, *-hat/-het* és *-tat/-tet* képzős ige. Például: *adattam*, *adatott*; *adogattam*, *adogatott*; *adhattam*, *adhatott*; *alkottam*, *alkotott* stb. Csupán két kivétel van, a *hat* és a *vet*, amelyek minden személyben kötőhangzóval kapcsolják a *-tt* jelet: *hatottam*, *hatott* stb. A többi *t* végű ige akár rövid, akár hosszú magánhangzó, illetőleg mássalhangzó van a *t* előtt, minden személyben kötőhangzóval alkotja a múlt idejét. Például: *futottam*, *futott*; *fütöttem*, *fütött*; *vétettem*, *vétett*; *tanítottam*, *tanított*; *rejtettem*,

rejtett stb. Ebben a csoportban is van azonban egy kivétel, a *lát*, amelyben hosszú magánhangzó előzi meg a *t* hangot, mégis csak egyes harmadik személyben van kötőhangzó: *láttam, látott* stb. Ez az ige más tekintetben is eltér a hosszú magánhangzó + *t* végű igéktől (MNYj. XV, 98; MNY. LXIII, 196).

A szabály első részét úgy is megfogalmazhatnánk, hogy csak harmadik személyben van kötőhangzó akkor, ha a *t* előtt rövid magánhangzó áll. Ekkor azonban több kivételt kell számontartanunk, ugyanis az egytagúakhoz (*fut, hat, jut, köt, nyit, süt, üt, vet*) minden személyben magánhangzó fűzi az időjelet. Egyébként úgy látszik, hogy a *t* végű igék csoportjában a múlt idő eléggé megállapodott, mert kettős alakok — legalábbis a köznyelvben — nincsenek.

E) A *z* végű és tövű igék múlt ideje szintén megoszlik. Ha a *z* előtt magánhangzó van és a *tő* változatlan, akkor csak egyes harmadik személyben van kötőhangzó, egyébként nincs, például: *néztem, néztél, nézett* stb. Ezek adják a *z* végű igék nagy részét.

a) Az előzőkhöz hasonlóan ragozódnak a hangzóhiányos tövűek is, de közöttük vannak olyanok, amelyek csak hangzóhiányos tövükből alkotják a harmadik személyt, és olyanok, amelyek mindkét tövükből. Például: *cserzett, patakzott, szerzett, szorzott, tajtékozott; elemzett ~ elemezett, hímzett ~ hímezett, kínzott ~ kínozott* stb. Az első típusba tartoznak még az ÉSz. szerint: *céloz, horgonyoz, irányoz, jellemez, ösztönöz, rögtönöz, viszonzoz*, az ikések közül pedig a *hiányzik, hólyagzik, hullámoz, vérzik*. Kettős alakjaik vannak még a következőknek: *bélyegez, címez, ellenez, képez, koboz, kölcsönöz, poroz, sebez, sugároz, szemez, utánoz, túloz, versenyez; dohányzik*. Az ÉSz. megemlíti a *jegyezett, őrizett, végezett* alakokat is, de régiesnek tartja őket. Ezzel a megállapítással egyet is érthetünk, viszont ha vagylagosan használhatónak ítéljük a *kölcsönzött ~ kölcsönözött* formákat, akkor az *öszönözött, rögtönözött* alakokat sem lenne szabad elvetnünk.

Érdekesen ragozódnak a *toboroz*, valamint az *érez, lélegzik, viharzik, virágzik* igék. Az ÉSz. szerint a *toboroz* múlt ideje mindkét tövéből minden személyben egyaránt megképezhető, tehát *toboroztam, toboroztál, toborozott* stb. és *toborzottam, toborzottál, toborzott* stb. Szerintünk ez utóbbiak az egyes harmadik személy kivételével megérdemelnék a régies jelzőt.

Az *érez, lélegzik, viharzik, virágzik* szavak külön csoportot alkotnak. Az ÉSz. ugyanis harmadik személyben csak egy alakjukat: *érezte, lélegzett, viharzott, virágzott* ismeri el, a többiben kettőt: *éreztem ~ érzettem, lélegeztem ~ lélegeztem, viharoztam ~ viharzottam*, stb., és csak az *érez* címszó alatt említi, hogy az *éreztem* stb. forma régies. Szerintünk mai köznyelvünkben múlt időben a *viharzik* kivételével már csak a harmadik személyt alkotják hangzóhiányos töváltozatukból ezek az igék, tehát csak a *lélegeztem, lélegeztél, lélegzett* formákat tartjuk köznyelvinek.

A fentiekből kiténik, hogy a fejlődés a hangzóhiányos *tő* kiküszöbölésére irányul. Ez a folyamat a harmadik személy kivételével csaknem lezárult. Az ÉSz.

szerint még kivétel az imént tárgyalt öt ige (*toboroz, érez, lélegzik, viharzik, virágzik*). Úgy látszik, harmadik személyben sok szóban meg is marad a hangzóhiányos tő, bár a harmadik személyű párhuzamos alakok közül is némelykor szívesebben használjuk a változatlan tőből létrejövő származékot, és a hiányos tőből alkotott forma inkább csak igenévként él. Pl.: *elemzett regény*, de *a diák elemezett egy verset*; *hímzett ruha*, de *hímezett-hámozott* stb. Olykor a két alak között jelentéskülönbség van: *szemzett* ~ *szemezett*, *porzott* ~ *porozott*, *sugárzott* ~ *sugározott* (vö. MNyj. XV, 102).

b) Ha a tővégi z előtt mássalhangzó van, akkor minden személyben szükséges a kötőhangzó, például *vonzottam, vonzottál, vonzott* stb. A *vonz-hoz* hasonlóan mássalhangzó-kapcsolat áll a *nemz* ige szótári alakja végén is. A többi idetartozó ige ikes, amelyeknek egy része, amint láttuk az előző fejezetben, hangzóhiányos tövű (*dohányzik* stb.). A változatlan tövűeknek minden személyében van kötőhangzó, ha egyáltalán használjuk őket minden személyben. Ilyenek például: *burjánzik, fajzik, fogamzik, habzik, párzik*. Itt is megfigyelhető jelentésmegoszlás. Más az értelme a *haboztam, haboztál, habozott*, valamint a *habzottam, habzottál, habzott* formáknak. Csak az utóbbiak tartoznak a *habzik* igéhez (vö. MNyj. XV, 102).

c) Külön kell szólnunk a *dz* végű igékről. A *dz* tulajdonképpen egy hangnak a jele, mégis a mai nyelvallapot még megkívánja minden személyben a *dz* végű tőigék múlt idejében a kötőhangzót: *edzettem, edzettél, edzett* stb., *pedzettem, pedzettél, pedzett* stb. De olykor hallhatjuk az *edztem (ectem), edztél (ectél), edzett* stb. ragozásmódot is. A *dz* végű képzett igéknek viszont csak az egyes harmadik személyükben szükséges a jel előtti magánhangzó: *csókolódtam, csókolódtál, csókolódtott* stb. Kivétel a *fiadzik*, ugyanis minden személyében szükséges a kötőhangzó.

A z végű igék tehát változatos képet mutatnak. Vannak olyanok, amelyeknek minden személyükben van kötőhangzó, de a nagy többség csak egyes harmadik személyben fűzi az időjelet magánhangzóval a tőhöz. A párhuzamos alakok pedig igazolják, hogy a fejlődés folyamatban van.

6. A hosszú mássalhangzóra végződő igék külön típust alkotnak, de ezek múlt ideje is megoszlik. Már korábban bemutattuk, melyek a hosszú mássalhangzóra végződő szavak (MNyj. XV, 93). Egy ige végén áll hosszú *dd*: *fedd*. Ennek harmadik személyében a kötőhangzó nem hagyható el, a többiben viszont mindkét alak él: *(meg)feddtem* ~ *feddettem*, de csak *feddett*. A *gg* végűeknél is hasonló a helyzet: *függettem* ~ *függöttem, függött*. Az ÉSz. azonban az *agg* és *csügg* igéknek csak a harmadik személyét adja kötőhangzóval: *csüggettem, de csüggett* stb.

A *varr* és a *forr* szavak hosszú *rr*-re végződnek. Az előbbi ma már nem kíván egyetlen személyben sem magánhangzót a jel előtt. A kötőhangzós *varrott* alak azonban még igenévként él. Az utóbbinak az ÉSz. szerint csak harmadik személyében van párhuzamos alakja: *forrtam*, de *forrt* ~ *forrott*. A *varr* az ingadozó

végződés kapcsolása tekintetében is úgy viselkedik, mintha rövid *r* lenne a szó végén (vö. MNyj. XV, 97, 100, 103).

Egy igénk töve végződik hosszú *zz-* re: *izzik*. Ez rendszerint csak harmadik személyben használatos, de ha átvitt értelemben a többiben is szerepelne, a kötőhangzót nem hagyhatná el múlt időben: *izzott, izzottak*.

A *ll* végű tőigék (vö. MNyj. XV, 93) többsége minden személyben kötőhangzós, például: *vallottam, vallottál, vallott* stb. Van azonban közöttük három, az *áll, hull* és a *száll*, amelyeknek minden személyben van kötőhangzó nélküli alakjuk is: *álltam ~ állottam, állt ~ állott* stb. A VégSz. munkatársai ezeknek némely igekötős változataiban, helytelenül, csak a kötőhangzós formákat fogadták el. Pedig az igekötős származékok általában inkább kötőhangzó nélküliek: *nekiállt, megszállt* stb., és például a *megszállott* ma már csak igenévként él.

Számos *-ll* képzős igénk van (vö. MNyj. XV, 93), amelyek a múlt időben nem viselkednek egységesen. A hangzóhiányos tövűek mindkét töből megalakítják ezt az időt. A *csekélyell* és *kevesell* szótári alakjukból kötőhangzó nélkül: *csekélyelltem, csekélyellt* stb., de a hangzóhiányos töből kötőhangzóval: *csekélyellettem, csekélyellet* stb. A *kicsinyell* a harmadik személy kivételével a szótári töből is kötőhangzóval hozza létre alakjait: *kicsinyellettem ~ kicsinyellettem*, de *kicsinyellt ~ kicsinyelt* stb. A *nehezell* igének pedig három variánsa is van az ÉSz. szerint minden személyben, kettő a szótári töből: *nehezelltem ~ nehezellettem*, és egy a hangzóhiányos töből: *nehezellettem*.

A nem hangzóhiányos *-ll* képzős igék közül az alábbiak sohasem kívánnak kötőhangzót: *gyengéll, hátall, lövell, nagyoll, restell, rivall, sugall, szégyell, vétkell*. De az igenév néhol őrzi a régi alakot: *sugallott (gondolat)*. A következő igéknek pedig párhuzamos származékaik vannak minden személyben: *általl (átalltam ~ átallottam), drágáll, furcsáll, fuvall, késöll, rosszall, rühell, sokall, szökell, zöldell, vénell*. Az ÉSz. — feleslegesen — különbséget tesz a *hosszall* és *javall* igékkel. Az előbbinek csak harmadik személyben ismeri el a párhuzamos alakjait: *hosszalltam, hosszalltál*, de *hosszallt ~ hosszallott*, az utóbbinak éppen fordítva csak harmadik személyben nincs kettős alakja a szótár szerint: *javalltam ~ javallottam, javalltál ~ javallottál*, de csak *javallott*. Megemlítjük, hogy a VégSz. a *gyengéll, hátall, restell, rosszall, rühell* és *sugall* igéket tévesen olyan típusba sorolja, amelyeknek tagjai mindig kötőhangzóval kapcsolják az időjelet.

Az *-ll* képzős személytelen vagy többnyire csak harmadik személyben előforduló igék közül a *barnállik, feketéllik, hajnallik, hallik, páráll, rozsdállik, sarkállik, szürkéllik* megkívánják a kötőhangzót (*barnállott, barnállottak*). A *szögellik* tövéhez viszont az ÉSz. kötőhangzó nélkül kapcsolja a jelet: *szögellt*. Mindkét változatuk él a *langállik, nyilállik, rózsállik, sárgállik, tarkállik, tor-kollik* igéknek (*nyilallt ~ nyilallott*).

A hosszú mássalhangzóra végződő igék között tehát vannak olyanok amelyeknek minden személyében szükséges a kötőhangzó (*izzik, hall* stb.).

A *dd* és *gg* végűek változóban vannak, de harmadik személyben mindig meg fogják tartani a kötőhangzót. Az *rr* végűek viszont minden személyben elhagyhatják a jel előtti magánhangzót. Az *ll*-re végződő igék között mindenféle típusú előfordul, vannak olyanok, amelyek mindig megőrzik, és olyanok, amelyek minden személyben elhagyhatják.

7. Végül vessünk egy pillantást arra, mikor szükséges feltétlenül minden személyben az időjel előtti vokális. Amint az már az eddigiekből is világos, egyetlen szóvéget, tövet sem tudunk említeni, amelyhez tartozó igék megtartották volna egységesen, ingadozás nélkül, minden személyben a kötőhangzót. Még a hosszú mássalhangzóra vagy két mássalhangzóra végződő töveket sem sorolhatjuk maradéktalanul ide. De főleg a harmadik személyben kötőhangzót megőrző típus felé fejlődő igék között találkozhatunk olyanokkal, amelyek minden személyben megtartják múlt idejük eredeti formáját. Szedjük most ezeket is egy csokorba.

a) Az értelmező szótár szerint minden személyben kötőhangzóval kapcsolódik az időjel a mássalhangzó + *d* végű igék közül a következőkhöz: *áld*, *old*; *mosdik* és *küzd* (vö. 4. A. d).

b) Minden személyben megmarad a kötőhangzó a *kétel* ige múlt idejű alakjaiban (vö. 4. B. b), valamint a mássalhangzó + *l* végű ikes igékben, kivéve a hangzóhiányos tövéket (vö. 4. B. c).

c) Ma még a köznyelv az *ugrik* igenek csak a kötőhangzós változatait fogadja el (vö. 4. C).

d) Csak kötőhangzós múlt idejű alakjai vannak az ÉSz. szerint az *ing* és a *ráng* igéknek az *ng* végűek csoportjában (vö. 5. A. b).

e) A mássalhangzó + *sz* végűek közül a *tsz*-re végződő tövek után járul még minden személyben kötőhangzó (vö. 5. C).

f) Megőrzik a jel előtti vokálist a hosszú magánhangzó + *t*, valamint a mássalhangzó + *t* végű igék, egyetlen kivétel a *lát*. A rövid magánhangzó + *t* végűek közül pedig az egytagúak fűzik kötőhangzóval az időjelet (vö. 5. D).

g) Szükséges a kötőhangzó a mássalhangzó + *z* végű igék múlt idejében, kivéve a hangzóhiányos tövű ikes igéket. Ugyancsak megvan a kötőhangzó a *dz* végű tőigék, valamint a képzettek közül a *fiadzik* múlt idejében (vö. 5. E. b. és c).

h) A hosszú mássalhangzóra végződő tövek közül csak kötőhangzós származékai vannak az *izzik* igenek, az *ll* végű tőigék többségének (*dall*, *hall*, *kall*, *kell*, *pall*, *vall*; *ellik*, *illik*, *hallik*, *mállik*, *pállik*, *pitymallik*, *züllik*), valamint az *-ll* képzős többnyire csak harmadik személyben használt igék egyrészének (vö. 6.).

Az itt említett igék tehát még őrzik minden személyben az időjel előtti magánhangzót. A bemutatott kép azonban csak a jelenlegi állapot tükré, és nem jelenti azt, hogy ez már nem változhat. A részletes vizsgálatkor sok helyen rámutattunk a még elismerést nem nyert új képződményekre. Az itt felsorolt

igék egy része is lassan átkerülhet az átmeneti kategóriákba, az átmeneti típusokból pedig továbbfejlődnek majd egyes szavak, sőt egyes tőváltozatok a kötőhangzót teljesen elhagyó, illetőleg a kötőhangzót egyes harmadik személyben megőrző csoportba. A magyar igék múlt idejében észlelhető változási folyamat azonban még egyhamar nem zárul le.

JAKAB LÁSZLÓ

Les formes du passé dans le hongrois usuel de nos jours

Dans le hongrois usuel de nos jours, seul le passé à désinence *-t/-tt* reste vivant où la désinence s'ajoute au radical du verbe tantôt directement, tantôt précédée d'une voyelle de liaison. La désinence temporelle s'ajoute suivant trois types: a) directement au radical, sans voyelle de liaison, à toutes les personnes; b) précédée, à toutes les personnes, d'une voyelle de liaison; c) la voyelle de liaison n'apparaît qu'à la troisième personne du singulier de la conjugaison subjective.

Dans l'origine, une finale consonantique était toujours suivie d'une voyelle de liaison, mais la langue tendait et elle tend aujourd'hui encore à l'éliminer chaque fois que la prononciation ne la rend pas indispensable. Cela veut dire qu'en ce qui concerne l'emploi de la voyelle de liaison dans la langue de nos jours, des changements ne cessent de se produire. Aussi avons-nous examiné tous les verbes qui se trouvent dans le Dictionnaire de la Langue Hongroise en vue d'établir les types auxquels ils appartiennent. Au terme de nos recherches, nous avons pu constater qu'en dehors des trois groupes connus jusqu'ici, on peut encore nettement distinguer deux autres groupes.

A) La désinence temporelle s'ajoute, à toutes les personnes, sans voyelle de liaison lorsque le verbe se termine en voyelle à la 3e pers. du sing. du présent de l'indicatif ou qu'il se termine en *j (ly), n, ny*. C'est à cette catégorie qu'appartiennent le verbe *jön* et certains verbes à radical en *v* et à augment *sz* comme *lesz, tesz, vesz, hisz* et *visz*, puisqu'ils forment le passé à partir d'un radical vocalique, en éliminant la consonne finale. La 3e pers. du sing. conjug. subj. des verbes *eszik* et *szik* se forme à partir du radical en *v*, avec voyelle de liaison.

B) Lorsque la 3e pers. du sing. du prés. de l'indicatif se termine en *p, b, k; gy; f, v, s*, on ne trouve de voyelle de liaison qu'à la 3e pers. du sing. de la conjugaison subjective.

C) Les autres verbes dont la 3e pers. du sing. du prés. de l'ind. se termine par une consonne, ne peuvent pas être classés d'une manière définitive, étant donné que leur passé est en plein développement ou qu'ils se comportent différemment dans ce temps. Les verbes se terminant en *l*, *r*, et en partie ceux qui se terminent en *d* ont tendance à éliminer la voyelle devant la désinence temporelle et cela à toutes les personnes.

D) Les autres verbes en *d* et ceux qui ont une finale consonantique en *g*, *m*, *sz*, *t*, *z* ont tendance à ne maintenir la voyelle de liaison qu'à la 3e pers. du sing. du passé où, par ailleurs, elle sera toujours conservée. Cependant, certains groupes de verbes en *t* et *z* conserveront à toutes les personnes la voyelle devant la désinence.

E) Il est à noter que les verbes qui ont une consonne longue à la finale appartiennent à l'un ou l'autre de ces types.

F) La voyelle devant la désinence n'est jamais maintenue régulièrement à toutes les personnes des verbes ayant la même finale. C'est surtout parmi les verbes tendant à conserver la voyelle de liaison à la 3e pers. du sing. qu'on trouve maintenue, à toutes les personnes, la forme originale du passé.

L. JAKAB